

Türk İslam Mezar Geleneğinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı Gevas Seljuk Cemetery In Turkish Islamic Grave Tradition

Ercan ÇALIŞ

Associate Professor, Van Yüzüncü Yıl University, faculty of Literature, Van, Türkiye
Doçent Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003-1359-4533 | e-posta: ercancalis@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çalış, E. (2023). Gevas Seljuk Cemetery in Turkish Islamic grave tradition. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 54-73

Çalış, E. (2023). Türk İslam mezar geleneğinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 54-73

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 07 June / Haziran 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 31 August /Ağustos 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 54-73

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ercan ÇALIŞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Tarih boyunca Doğu Anadolu'nun önde gelen merkezlerinden biri olan Van ve dolayısıyla Gevaş, Türk İslam dönemine ait tarihi dokusuyla dikkati üzerine çekmektedir. Özellikle de Gevaş ilçesinin önemli simgelerden biri olan ve içinde Halime Hatun Kümbeti'nin de olduğu Gevaş Selçuklu Mezarlığı, şahide ve sandukaları ile Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'ndan sonra Anadolu'nun en büyük İslam mezarlığıdır. Türk ve Anadolu İslam tarihi ile sanatı açısından büyük bir öneme sahip olan bu mezarlıkta bulunan şahide ve sandukaların tüm yönleriyle gün yüzüne çıkarılması büyük önem taşımaktadır. Alanda yapılan incelemelerde her biri ayrı bir tarihi değere sahip olan çok sayıda taşın kırıldığı, ayakta duranların eğildiği ve kırılmaya yüz tuttuğu gözlemlenmiştir. Yabani otlar içinde kaybolan sanduka ve şahidelerin tekrar ayağa kaldırılmaları ve belgelendirilmeleri, Türk ve Dünya kültür tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada tarihi mezarlığın Türk mezar sanatı geleneği içinde konumu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu itibarla mezarlıkta bulunan taşları, form, malzeme ve süsleme açısından büyük oranda yansıtabilen 6 adet mezar, detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam sanatı, Türk mezar geleneği, Gevaş, Selçuklu mezarlığı

Abstract

Van and therefore Gevaş, one of the leading centers of Eastern Anatolia throughout history, attracts attention with its historical texture belonging to the Turkish Islamic period. Gevaş Islamic Cemetery, which is one of the important symbols of Gevaş district and which also includes the Halime Hatun Vault, is the largest Islamic cemetery in Anatolia after the Ahlat Seljuk Square Cemetery with its witness and coffins. It is of great importance that the witnesses and sarcophagi found in this cemetery, which has a great importance in terms of Turkish and Anatolian Islamic history and art, are brought to light with all their aspects. During the examinations made in the area, it was observed that a large number of stones, each of which has a separate historical value, were broken, and the standing ones were bent and tended to break. It is very important for Turkish and World cultural history to resurrect and document the sarcophagi and witnesses lost in the weeds. In this study, the position of the historical cemetery in the tradition of Turkish burial art will be tried to be revealed. In this respect, six graves that can reflect the stones found in the cemetery in terms of form, material and decoration have been tried to be analyzed in detail.

Keywords: Turkish Islamic art, Turkish burial tradition, Gevaş, Seljuk cemetery

Giriş

Artos dağlarının eteğinde kurulan Gevaş, Van ilinin önemli ilçelerinden birisidir. Verimli bir vadide kurulan Gevaş, Urartular döneminden beri yoğun bir yerleşmeye ev sahipliği yapmıştır. Gevaş çevresinde yer alan Artos Dağı, Van Gölü ve Akdamar Adası ilçeyi daha da önemli kılmaktadır. Gevaş özellikle bölge coğrafyası içinde elverişli toprakları ve konumu itibarıyla çağlar boyunca hep ilgi odağı olan bir merkez olmuştur. Bölge yaşam koşulları açısından oldukça elverişli imkanlara sahip olduğundan dolayı, tarih öncesinden günümüze dek yoğun bir iskana ev sahipliği yapmıştır (Ayaz Başak, 2008, 8). Bölge aynı zamanda Doğu Anadolu'nun da önemli bir ticaret merkezi olmasından dolayı, Türk dönemine ait tarihi dokusuyla öne çıkmaktadır. Gevaş Müslüman Mezarlığı, Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ile beraber bölgenin Türk/Müslüman nüfusunu göstermesi açısından önemlidir. Nihayetinde mezarlığı bu kadar önemli kılan en önemli husus, asırlar önce taşlara nakşedilen kültür, sanat ve tarihtir. "Büyük oranda Selçuklu üslubunu yansıtan mezarlar kültürel miras açısından da oldukça önemlidir.

İran'da ikâmet eden Büyük Selçuklu sultanına bağlı olan ve Anadolu'da çeşitli bölgeleri fetheden Türk sülaleleri bu bölgeleri yönetmekteydi. Mezar taşlarının üzerinde, bölgede İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletlerinin yanı sıra, Hakkâri (İrisan) Beylerine ait izler de açıkça görülmektedir. Kaldı ki XIV. ve XV. yüzyıllarda bölge Karakoyunlu ve Akkoyunlu hâkimiyeti altındaydı. Ayrıca bu dönemde Hakkâri Beyliği'nin önemli bir kolu olarak görülen İzzeddini Beyliği, bölgenin en etkin beyliklerinden birisiydi (Ayaz Başak, 2008, s. 94). İncelenen mezarlıkta Orta Çağ dönemine ait en erken tarihli örnek H.710 / M.1310, en geç tarihli mezar taşı ise H. 778 / M. 1376 tarihli olarak tespit edilmesi, mezarlığın ağırlıklı olarak bu tarihler arasında kullanıldığını göstermektedir (Başak, 2020, s. 94). Mezarlıkta belirgin bir üslupları hissedilen Selçuklular, Oğuzların Kınık boyundan gelen bir Türk Hanedanıdır. Selçuklu devleti, adını hanedanın kurucusu olan Selçuk Bey'den almıştır. Maverâünnehir bölgesinde ortaya çıkan Selçuklular, 11 ve 14. yüzyıllarda Orta Asya ve Orta Doğu'nun bazı bölümlerinde hüküm sürmüşlerdir (Tekin, 2018, s. 61). Selçukluların Anadolu'yu fethetmeye başlamasıyla birlikte bölge Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Gevaş Selçuklu Mezarlığı'ndan da anlaşıldığı üzere, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Türk tarihine yeni bir sayfa açılmasında, Selçukluların büyük katkıları olmuştur.

Gevaş ilçesi, Karşıyaka Mahallesi, Hişet mevkiindeki mezarlık 1988 yılında birinci derecede sit alanı olarak tescillenmiştir (Başak, 2009, s. 179). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 12.08.2022 tarihinde, Van Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ercan Çalış'ın bilimsel danışmanlığında yürütülen proje kapsamında Gevaş Selçuklu İslam Mezarlığı'nda yapılan ön çalışmalarda, 670 adet tarihi ve 31 adet de yeni mezarın tespiti yapılmıştır.

Selçuklu Celi-sülüs hattı ile "Ayet-el Kürsü" ve Kur-an-ı Kerim'den ayetler ve "Hadis-i Şerifler" kullanılmıştır. Gevaş Selçuklu mezarlığını süsleme ve görkemlilik açısından tamamladığı düşünülen Halime Hatun Kümbeti de Selçuklu anıtsal mezar geleneğine bağlı olarak inşa edilmiş önemli bir yapıdır (Başak, 2018, s. 139). Tarihi Gevaş ilçesinde bulunan Selçuklu Mezarlığı'nın doğu tarafında yer alan Kümbet, Melik İzzeddin tarafından 1335 tarihinde kendi kızı olan Halime Hatun için yapıldığı, yapının giriş kapısı üzerindeki kitabesinden anlaşılmaktadır. Güney cephesindeki kitabeden de mimarının Ahlatlı Pehlivan Havendoğlu Esed olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin önemli sembollerinden biri olan Kümbet, Tarihi Türk Mezarlığı'nın doğu tarafında yer almaktadır. Erciş, Ahlat ve Kayseri gibi Anadolu'nun farklı bölgelerinde görülen Kümbetlerle benzer özellikler gösteren Halime Hatun Kümbeti, Selçuklu döneminin kümbetleriyle pek çok açıdan benzerlikler taşımaktadır. Halime Hatun Kümbeti hem mimari yapısındaki süslemeleriyle hem de tipolojisiyle dikkat çekmektedir. İki katlı olarak tasarlanan kümbetin alt katı mezar odasıdır. Alt kata bir merdivenle inilir (Top, 2006, s. 304-305).

İklim ve coğrafi şartlardan kaynaklı toplumların gerek el sanatları gerekse de mimari yapı tarzları, çok farklı biçim ve özellikte ortaya çıktığı görülmektedir. Medeniyetlerin Mezar kültürü geleneği de farklı biçim ve şartlarda ortaya çıksa da inanç eksenli olarak büyük oranda ortak bir paydada birleşmektedir. Eski Mısır başta olmak üzere Mezopotamya gibi eskikağ uygarlıklarında, Mezar kültürü geleneklerine bağlı olarak inşa edilen mezarlıklar abidevi tarzda oldukları bilinmektedir. Türk mezar geleneğindeki mezarlıklar da İslam öncesi dönemden beri abidevi bir biçimde tarihte kendine yer bulmuştur. Tarihi Orhun Anıtları bu anlamda verilebilecek önemli örneklerin başında gelmektedir. Mezar taşları, gerek yapımlarında kullanılan malzeme ile tipolojik olarak çeşitlilikleri, gerekse de üzerlerine işlenmiş bezemeleriyle geçmişten günümüze doğru kültürel bir birikimin iz düşümünü aktarırlar. Bunun yanı sıra, antik dönemlere ait Mısır ve Mezopotamya gibi uygarlıklar ile İslam öncesi Türklere, gelenekleri gereği yeniden dirilme inancı anlayışı ile yapılan ölü gömme adetleri sayesinde çok sayıda özel ve kişisel eşya mezara bırakılırdı (Çalış, 2019, s. 187). Nitekim Hunlara ait kurganlarda hem motif zenginliği hem de inanılmaz inceliği ve yüksek kalitesiyle bulunan halı, hem Türk hem de dünya dokuma tarihi açısından büyük bir ses getirmiştir. Pazırık halısı olarak adlandırılan bu eşsiz sanat harikası ile birlikte aynı kurganda çeşitli eşyalar da bulunmuştur. Yukarıda kısaca özetlenen bu mezar geleneği sayesinde toplumumuzu ana kaynağına götürmesi açısından oldukça önemlidir.

Türk İslam mezar geleneği serüveni, İslam Öncesi Türk Mezar geleneğine kadar gitmektedir. Türklerin İslâmiyet öncesine ait bu gelenekleri, İslâmiyet'in kabulüyle yeni inanç ve düşünce sistemi içinde yeniden biçimlenmiştir (Karamağaralı, 1992, s.

1; Kındıçlı, 2009, s. 2169-2170; Çalış, 2019, s. 187). Van Gölü havzasında bulunan Gevaş Selçuklu Mezarlığı dışında bu havzada yer alan bölgenin ve Anadolu'nun en büyük mezarlığı olan Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığının yanı sıra, Erciş (Çelebibağı) ve Güroymak gibi yerleşim birimlerinde benzer özelliklere sahip mezarlıklar da bulunmaktadır (Ayaz Başak, 2008, s. 113-114). Dolayısıyla Van Gölü Havzası, Türk dönemi mezar taşları açısından Anadolu'nun en önemli yerlerinden birisi konumundadır (Yelen-Bekmez, 2020, s. 93). Ancak Gevaş mezarlığında bulunan mezarlar, malzeme özelliği ve yerel ustaların üslupları nedeniyle Van Gölü havzasına has bir mezar üslubuna sahip olduklarından bahsetmek mümkündür.

Gevaş Selçuklu Mezarlığı, Türk İslam mezarlıkları içerisinde Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'ndan sonra en görkemli ve büyük mezarlığı oluşturduğu dile getirilmiştir. Bezeme ve görkemlilik açısından mezarlığı tamamlayan Halime Hatun Kümbeti de mezarlığa ayrı ve farklı bir önem atfetmiştir. Tipoloji açısından sanduka ve şahidelerin zengin bir çeşitliliğe sahip olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra, özellikle süsleme programı açısından da şahide ve sandukalarda zengin bir bezemenin hâkim olması, bu mezarlığı bu yönüyle çağdaşlarından ayırmaktadır. Çeşitlilik açısından oldukça zengin bir grubu oluşturan tipoloji ve süsleme programları dışında, mezar taşlarını önemli kılan bir diğer husus da mezar taşlarında yer alan kitabelerdir. Sanatkâr adını veren yazıtlar ile taşlar üzerinde bulunan kitabeler, tarihin aydınlatılmasında önemli birer belge niteliği taşımaktadır. Kitabelerin dili Arapça ve Farsça'dır. Bu iki dilden Arapça daha yoğun bir biçimde kullanılmıştır.

1. Örnekler:

Örnek 1:

Fotoğraf 1a
Başucu Şahidesi İç (Ön) Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 1b
Başucu Şahidesi Dış (Arka) Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Kitabesinde Allâhüme ta'tif bi'rahmetike alâ sâkin hâzâ yazılı mezar, sanduka ve baş ile ayak ucu şahidesinden meydana gelmektedir. Kırık olan başucu şahidede yoğun olarak oluşmuş liken tabakası esere ciddi zarar vermiştir. Bunun yanı sıra, üst tarafının bir parçası da eksiktir.

Başucu şahidenin dış yüzü iki bölüme ayrılmıştır. Alt kısımlarında örüntü halinde çokgenlerden oluşan geometrik şekillere yer verilirken, oluşan boşluklarda 6 kollu yıldız motifleri meydana gelmiştir. Alttaki süslemenin üst kısmın ortalarında zikzaklı şeritlerden oluşan geometrik bir süsleme ve kenarlarında da tahribattan dolayı okunamayan bir yazı şeridi dolanmaktadır (Fot. 1b).

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde sağ alt köşesinden başlayarak sol alt köşeye kadar devam eden bir bordür içerisinde sülüs karakteri ile yazılmış kitabe mevcuttur. Ancak büyük bölümü kırık ve deforme olmuştur. Okunabilen kısmı;

Kitabenin Orijinal Metni:

... هذا ساكن علي برحمتك تعطف اللهم

Kitabenin Okunuşu: Allâhüme ta'tif bi'rahmetike alâ sâkin hâzâ...

Kitabenin Türkçe Anlamı: Allah'ım! Burada yatana rahmetin ve şefkatle muamele eyle ...

Şahidenin yan yüzlerinde başlayıp arka cephesine kadar devam eden kısma Bakara Suresi 255. Ayet (Ayete'l-Kürsi) yazılmıştır.

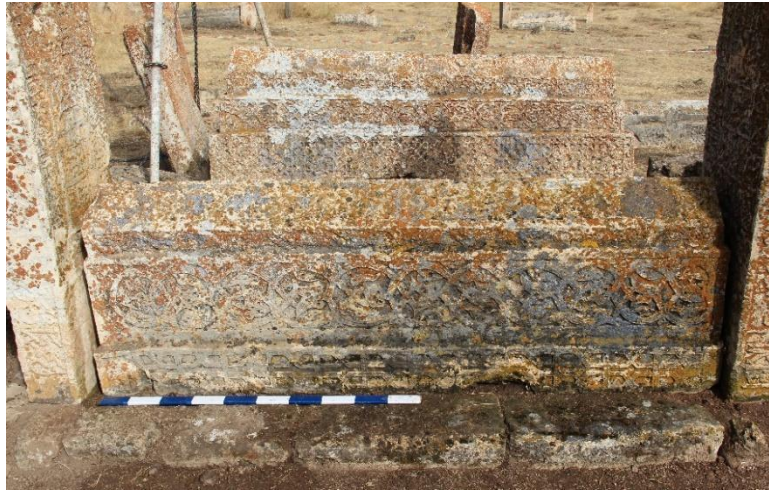
Fotoğraf 1c
Ayakucu Şahidesi İç Taraf (Yüz)
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 1d
Ayakucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Ayakucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünün sağ alt köşesinden başlayarak sol alt köşesine ve şahidenin yan yüzlerine kadar devam eden sülüs karakteri ile hakkedilmiş Bakara Suresi 255. Ayet (Ayete'l-Kürsi) mevcuttur. Ancak Ayete'l-Kürsi'nin bazı kısımları deforme olmuştur (Fot. 1c).

Ayakucu şahidesinin arka yüzünün tamamı belli bir örüntü düzlemi içinde yıldız ve altıgenlerden oluşan geometrik bir süsleme repertuarına sahiptir. Oyma tekniğinde yapılmış olan geometrik bezemeler kabartma görünümündedir (Fot. 1d)

Fotoğraf 1f / Sanduka
(Ercan Çalış arşivinden)

Sandukası: Sandukanın üzerindeki muhtemelen Farsça olan yazı, fazla deforme olduğu için okunamamıştır.

Dikdörtgen prizmal kaideli sandukanın yüzey kısmı üçgen prizmatik formudur. Sandukanın iki yan yüzeyinde ince silmeyle ayrılan prizmatik gövdenin altındaki kısım rumi kıvrım ve tomurcuklarından meydana getirilmiş sarmaşık şekilli bir bezemeye sahiptir. Orta kısımda da iç içe geçmiş dairesel şekiller ve aralardaki boşluklarda palmet ve kıvrık dal ile rumilerle hareketlilik sağlanmıştır. Ayrıca Sandukayı alttan dolanan bant içinde zencerek motifi yer almaktadır (Fot. 1f).

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 2:

Fotoğraf 2a
Başucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 2b
Başucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Tamamen gri renkteki kalker taşından yapılmış olan mezar, başucu şahide ile ortadan ikiye ayrılmış bir sandukadan oluşmaktadır.

Başucu şahidesi ön yüzü iki bölüme ayrılmıştır. En üstte alınlık olarak da tabir edilen bölümde mukarnas dizileri, altında da dıştan dikdörtgen içine yazı istiflenmiş sivri kemerli bir niş mevcuttur. Niş içerisinde alt alta altı sıra halindeki kartuşlara celi sülüs hatla yazılmış yazı bulunmaktadır. Sivri kemerli nişin dıştan iki köşesine dönemin üslup özelliğini simgeleyen stilize birer çiçek yer almaktadır. İki çiçek arasında yer alan boşlukta ise kıvrık dal ve yapraklardan oluşan bitkisel motiflerle bezelidir (Fot. 2a; Çizim 1).

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde 6 satır halinde yazılmış kitabe yer almaktadır.

Kitabenin Orijinal Metni:

روضة هذه
الشهيدة السعيدة
المغفورة المرحومة
شجاع بنت خاتون زهرا
المرحوم بن جلال ابن
ابوبكر الدر ابو

Kitabenin Okunuşu: Hazihi ravzati es'saide eş-şehide el-merhume el-mağfure Zehra hatun binti Şuca' ibn Celal bin el-merhum ebu'l-Durri Ebubekir

Kitabenin Türkçe anlamı: Bu mezar saadete ve şehadete erişmiş, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış Ebu'l Durri Ebubekir'in oğlu Celal'in oğlu Şuca'nın kızı Zahide hatunun kabridir.

Şahidenin dış yüzünün sağ kenarında başlayıp sol kenara devam ederek arka yüzünde son bulan Bakara Suresi'nin 255. ayeti olan Ayete'l-Kürsi'nin "... vesî'a kürsi..." kelimesine kadar olan kısmı yazılmıştır (Fot. 2b; Çizim 2).

Fotoğraf 2c / Sanduka Güney Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 2d / Sanduka Kuzey Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 2e / Sanduka
(Ercan Çalış arşivinden)

Sanduka: Sandukasının yan yüzeylerinde yazı yer almamaktadır. Ancak üst kısmı deforme olmasından dolayı yazının olup olmadığı tespit edilememiştir. Sanduka dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Üzerinde de üçgen prizmal formlu bir yüzeyi bulunmaktadır. Üçgen prizmatik yüzeyde olası yazı ve motifler, deformelerden dolayı tespiti yapılamamıştır. Dikdörtgen şekilli bir gövdeye sahip olan sandukanın yan yüzeyleri oyma tekniğinde geometrik kabartmalarla bezelidir. Sandukanın güney yüzeyinde altıgenlerden oluşan yıldız ve aralarında da baklava dilimi motifi ile aralardaki boşluklarda oluşan üçgenlerden meydana gelmektedir. Sandukanın üçgen prizmatik yüzeyinde de belli bir örüntü dâhilinde altı kollu yıldız ile altıgenlerden oluşan bir süsleme yer almaktadır (Fot.2c). Sandukanın kuzey yüzeyinde oluşan aşırı likenlerden dolayı bu kısımdaki süsleme anlaşılammıştır. Ancak kalan izlerden hareketle bu kısma uygulanan süsleme programı, sandukanın güney yüzeyi ile aynı olduğu düşünülmektedir.

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 3:

Fotoğraf 3a
Başucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 3b
Başucu Şahidesi Dış Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Baş ve ayak ucu şahidesi ile sandukadan oluşan mezar üzerinde orijinalinde oldukça ince ve zengin bir işçilik mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Başucu şahidenin dış yüzünde bir kandil motifi kabartması yer almaktadır. Şahidenin orta kısmına aşağıdan yukarıya doğru uzanan kandilin tepe noktası bir lale motifine sonlanmaktadır. Kandil motifinin kapladığı alanın köşe ve kenar kısımları lale, rumi ve kıvrık dalları gibi bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kandil motifinin üst kısmında stilize edilmiş palmet ve askıları boyunca da rumi ve kıvrık dallardan meydana gelen bitkisel bir süsleme yer almaktadır. Kandil motifinin göbeğinde de çok net olmasa da kalan kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla bir gülbezek motifi mevcuttur. Kandil motifi, taşın aşırı derecede likenle kaplı olmasından dolayı büyük bir ihtimalle bir kemerli niş içinde tasvir edildiği düşünülmektedir. Mezarlıktaki diğer kandil motiflerinin de genellikle birer kemerli niş içinde verildiği düşünüldüğünden dolayı böyle bir sonuç çıkarılmıştır (Fot.3b). Başucu şahidenin ön (iç) yüzeyi iki bölüme ayrılmıştır. Alınlık bölümünde bir sıra mukarnas dizisi varken, alt bölümlerde ise yazı kuşakları yer almaktadır. Bu mukarnaslı alınlığı şahidenin devamına bağlayan kısmında yedi dilimli bir dış sırası mevcuttur (Fot. 3a).

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde sülüs karakteri ile 5 satır halinde yazılmış kitabe mevcuttur. Ancak şahidenin 5. satırındaki kısım sandukaya denk geldiğinden dolayı okunamamıştır.

Kitabenin Orijinal Metni:

السعيدة روضة هذه
المرحومة الشهيدة
تركان المغفورة
شجاع بنت خاتون
...

Kitabenin Okunuşu: Hazihî ravzati es'saide eş-şehide el-merhume el-mağfure Türkân hatun binti Şuca'...

Kitabenin Türkçe Anlamı: Bu mezar saadete ve şehadete erişmiş, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış Şuca' kızı Türkân hatun...

Fotoğraf 3c
Ayakucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 3d
Ayakucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Ayakucu Şahidesi: Şahidenin ön (iç) yüzünde sülüs karakteri ile alt alta sıralanmış beş kartuş içerisinde kitabe yazılmıştır. Vefat tarihinin birler basamağının yer aldığı 4. satırın sonu 4 olarak okunmaktadır. Ancak 5. satırda yer alan onlar ve yüzler basamağı kırık olduğu için okunamamaktadır. Fakat onlar basamağının bulunduğu yerin üzerinde şedde(َ) , yüzler basamağının bulunduğu yerde de sadece ‘ayın (ع) harfi görülmektedir. Bu bilgiden hareketle onlar basamağı sayılarının içinde sadece 60 (ستون) rakamının yazımında şedde kullanılır. Haziredeki mezar taşlarının büyük çoğunluğu Hicri 700’lü yıllara ait olduğu için bu mezar taşının da yüzler basamağındaki ‘ayın harfinin 700 (سبعمائة) sayısını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde kitabedeki tarihin 764/1362-1363 olduğu kanaatine varılmıştır.

Kitabenin Orijinal Metni:

ترکان المرحومة
رحمها الله خاتون
ربع شهر في تعالی
اربع سن الأول
سبعمائة و ستون

Kitabenin Okunuşu: El-merhume Türkân hatun rahimehallahu te’âlâ fi şehri rebî’ulevvel sene erba’ sittine ve seb’amiete.

Kitabenin Türkçe Anlamı: Merhume Türkân hatun, yüce Allah ona rahmet etsin, Rebbiülevvel ayı yedi yüz altmış dört senesi.

Ayakucu şahidesinin arka yüzünde oluşan aşırı likenlerden dolayı, olası herhangi bir yazı ile motif tespit edilememiştir (Fot. 3d).

Fotoğraf 3e / Sanduka
(Ercan Çalış arşivinden)

Sanduka, üçgen prizmatik formludur. Dikdörtgen kaideli sandukanın yan yüzlerinde, yatay şekilde devam eden girift zikzaklardan oluşan örgü şekilli geometrik süslemeler mevcuttur (Fot. 3e).

Sanduka: Sandukanın üst kısmının her iki yüzünde sülüs karakteri ile yazılmış bir hadis yer almaktadır.

Hadisin Orijinal Metni:

والاخرة الاخرة اهل على حرام الدنيا وسلم عليه الله صلى النبي قال
تعالى الله اهل على حرام والاخرة والدنيا الدنيا اهل على حرام

Hadisin Okunuşu: Kâle'n-nebiyyu sallallâhû aleyhi ve sellem ed-dünya haramü'n alâ ehli'l-âhire ve'l-âhîretü haramün alâ ehli'd-dünya ve'd-dünya ve'l-âhire haramün alâ ehlillahi te'ala.

Hadisin Türkçe Anlamı: Nebi Allah'ın selamı O'nun üzerine olsun dedi ki: Dünya, ahiret ehline haramdır; ahiret de dünya ehline haramdır. Yüce Allah ehline ise hem dünya hem de ahiret haramdır.

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 4:

Fotoğraf 4a

Başucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 4b

Başucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 4c

Yan Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Tamamen gri renkteki kalker taşından yapılmış olan bu kabir, başucu şahide ile sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen forma sahip olan şahidenin arka yüzünün pullanıp dökülmesinden dolayı üzerindeki olası yazı ve süslemeler yok olmuştur. Şahidenin iç yüzeyi ise yukarıdan aşağıya doğru 3 bölüme ayrılmıştır. Alınlık kısmının tepesinde bir sıra yazı ve altında da mukarnas dizisi yer almaktadır. Mukarnaslı alınlığı şahidenin devamına bağlayan kısmında ise yan yana sıralı bir örüntü oluşturacak şekilde dilimli düz diş sıraları ile hareketlendirilmiş dişler sıralı bir dizi oluşturmaktadır (Fot. 4a; Çizim 3).

Başucu Şahidesi: Şahidenin alınlık kısmında Mü'min Suresi 12. Ayet yer almaktadır.

Mü'min Suresi 12. Ayetin Orijinal Metni:

الكبير العلي لله الحكم

Mü'min Suresi 12. Ayetin Okunuşu:

El-hukmu lillâhi-l'aliyyi'l-kebîr

Mü'min Suresi 12. Ayetin Meali:

Hüküm yüce ve büyük Allah'a aittir

Şahidenin iç yüzünde sağ alt köşeden başlayıp alınlık panosunun altından sol alt köşeye ulaşan bir bordür içerisinde kitabe yer almaktadır. Kitabenin devamı çerçevenin içerisinde 8 satır halinde yazılarak tamamlanmıştır.

Kitabenin Orijinal Metni:

...
المغفور المرحوم الشهيد السعيد
الحاج ابن الحافظ الزاهد الصالح
... الحاج عثمان
احمد الحاج
عثمان بن
الله رحمه
في توفى
رمضان شهر
و خمسة سن
عشرون
سبعمائة

Kitabenin Okunuşu: ... es'said eş'şehid el-merhum el-mağfur el-salih el-zahid el-hafız ibn el-hac Osman el-hac ... el-hac Ahmed bin Osman rahimehullahu teveffa fi şehr-i Ramazan sene hemsete ve 'işruna seb'amiete.

Kitabenin Türkçe Anlamı: ... saadete ve şehadete erişmiş, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış, salih, zahid, hafız Hacı Osman oğlu ... Hacı Ahmet, yüce Allah ona rahmet etsin, Ramazan ayı 725 senesinde vefat etti.

Başucu şahidesinin arka yüzünde bir kandil motifi oyma tekniğinde kabartma olarak merkeze oturtulmuştur. Aşırı likenlerin verdiği tahribattan dolayı oluşan kavlamalar, olası diğer yazı ve/veya motifleri yok etmiştir (Fot. 4b; Çizim 4).

Şahidenin sağ yan yüzünde Ayete'l-Kürsi'nin "... ellezî yeşe'u 'indehû illâ bi'iznih, ya'lemü mâ beyne eydihim ve mâ halfehüm" lafzına kadar olan kısmı yazılmıştır. Ancak sol yan yüzünün deforme olmasından dolayı üzerindeki yazı okunamamaktadır. Bu kısımda Ayete'l-Kürsi'nin baş veya son kısmının yazılmış olması muhtemeldir (Fot. 4c)

Fotoğraf 4d / Sanduka
(Ercan Çalış arşivinden)

Sandukası: Yekpare bir gövdeye sahip olan sanduka dikdörtgen formudur. Sandukanın üzerinde birkaç harfin kazıma tekniğiyle yazıldığı görülmektedir. Ancak sandukanın yüzeyi deformeye uğradığından dolayı olası olan herhangi bir yazı çözümlenememiştir. Sandukanın yan yüzleri dilimli kemer motifleriyle süslenmiştir (Fot. 4d; Çizim 5).

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 5:

Fotoğraf 5a
Başucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 5b
Başucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

**Fotoğraf 5c, Sanduka, Kuzey Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)**

Alandaki diğer mezarlarda olduğu gibi yukarıda gösterilen eserde de oldukça özgün ve zengin bir işçilik göze çarpmaktadır. Sanduka ve baş şahideden oluşan mezar, tipoloji bakımından alanda en fazla karşılaşılan örnekleri yansıtmaktadır.

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde sağ alt bordürden sol alt bordüre kadar devam eden sülüs karakteri ile yazılmış kitabe mevcuttur.

Kitabenin Orijinal Metni:

تعالی رحمہ اللہ ... شیخ ... الشاب المرحوم الامیر قبر هذه

Kitabenin Okunuşu: Hazihi kabir el-emir el-merhum ... eş-şâb ... şeyh ... rahimehullahu te'âlâ

Kitabenin Türkçe Anlamı: Bu kabir, Allah'ın rahmetine kavuşmuş, genç ... şeyh ... yüce Allah ona rahmet etsin.

Başucu şahidenin iç yüzü oldukça bezelidir. Merkezde teşkil edecek şekilde dikey gelişen bir çerçeve içinde zencerek motifleri ve ortasında da dairesel kesitli bitkisel bir motif yerleştirilmiştir. Etrafında da celi sülüs karakterli bir kitabe dolanmaktadır. Alınlık kısmında da en üstte bir mukarnas sırası altında da yarım daireli kemerler içinde kandil motifleri yer almaktadır (Fot. 5a; Çizim 7).

Başucu şahidenin arka yüzünde oyma tekniğinde bitkisel süslemeli kabartmalar oldukça dikkat çekicidir. Şahidenin arka yüzünde bir at nalı kemer içinde düğüm motifi, palmet, kıvrık dal ve rumilerden oluşan grift süslemeler ile kenarda devam eden yazılar mevcuttur. Alınlık kısmında kemerin sağ ve sol köşelikleri kıvrık dal ve tomurcuklu rumi kıvrımları ile doldurulmuştur. En alt bölümde de iki sıra halinde düz bırakılmış sekiz ayrı dilimin oluşturduğu bir sivri kemerli niş sırası, süslemeleri nihayetlendirilmiştir (Fot. 5b; Çizim 6).

Sandukası: Sandukanın üst kısmı kırık ve deforme olduğu için herhangi bir yazıya rastlanılmamıştır.

Mezarın düz bir kaideye oturan prizmatik kapak taşı formundaki yekpare sandukası dikdörtgen bir forma sahiptir. Sandukanın hem güney hem de kuzey cephelerinde ortada baklava dilimi etrafında şekillenen geometrik bir örgü motifi sanduka yüzeyinin tamamına uygulanmıştır (Fot. 5c).

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 6:

**Fotoğraf 6a, Sanduka, Güney Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)**

**Fotoğraf 6b, Sanduka, Kuzey Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)**

**Fotoğraf 6c, Sanduka, Kademeli Görüntüsünden detay
(Ercan Çalış arşivinden)**

Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda günümüze sadece sandukasıyla ulaşabilmiş mezarlardan birisidir. Dikdörtgen bir kaideye sahip olan sanduka, dikdörtgen bir platform üzerine oturtulmuş ve aynı zamanda dıştan taş örmeye dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Sanduka alttan üste doğru kademeli bir şekilde daraltılarak toplamda 4 bölüme ayrıldığı görülür. En üstteki bölüm üçgen prizmatik bir yüzeye sahiptir. Süsleme konusunda alandaki neredeyse tüm mezarlarda olduğu gibi bu sandukada da olabildiğince ince işçilikle zengin bir süsleme görülmektedir. Öyle ki sandukanın yatay yönlerine farklı süsleme programları uygulanmıştır. Güney yüzünde en altta zikzaklardan oluşan geometrik bir anlayışla düğüm motifinden oluşan bir kuşak mevcuttur. Toplamda beş frize ayrılmış bu cephede, şeritlerin kesişmesiyle oluşan geometrik süslemeler ile boşlukları palmet ve rumi gibi dönemin bitkisel motifleri tamamlamaktadır. Aşırı likenlerden dolayı oluşan tabaka, süslemelerin üzerine örtmüştür. Sandukanın en üstünde yer alan prizmatik yüzeydeki celi sülüs yazı, likenlerin yarattığı tahribattan dolayı okunamamıştır. Sandukanın kuzey tarafı da oldukça grift bir bezemeye sahiptir. Beş frize ayrılmış sandukadaki süslemelerde geometrik ve bitkisel süslemeler iç içe kullanılmıştır.

Sanduka kütle anlamında günümüze sağlam olarak ulaşmış olsa da yüzeyindeki üçgen prizmatik kısımdaki yazılar zamanla oluşmuş hasardan dolayı okunamamıştır. Bunun yanı sıra, cephelerdeki kimi geometrik ve bitkisel süslemelerde de oldukça önemli tahribatlar oluşmuştur.

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu Selçuklu mimari üslubunu ve bezeme öğelerini en iyi temsil eden Halime Hatun Kümbeti ile kümbetin de içinde yer aldığı Gevaş Selçuklu İslam Mezarlığı, Orta Çağ dönemine tarihlenen Anadolu'nun 2. (ikinci) büyük Türk İslam mezarlığıdır. Tarihi mezarlık ana hatlarıyla incelendiğinde, Osmanlı dönemi öncesi Türk mezar sanatı geleneğini yansıtan en güzel örneklerini içinde barındırır. Ait olduğu döneme dair kendine özgü yapısı ve tezyinatı gibi zengin sanatsal faaliyetleri, bu mezarlıkta görmek mümkündür. Türk kültürünün Orta Asya kökenli mirasının bir devamı olarak gelen bitkisel ve geometrik süslemelerden oluşan desen ve şekiller, tarihi Gevaş Selçuklu İslam mezarlığında da önemli bir yer tutmaktadır. Mezarlıkta bulunan 700'ü aşkın şahide ve sandukalardan bir kısmı anıtsal nitelik taşımaktadır. Mezarlıktaki şahide ve sandukalar tarihi geçmişleriyle dikkat çektiği kadar, kuşkusuz karakteristik özellikleri ve farklı temalarıyla da göz doldurmaktadır.

Çalışmaya konu olan 6 adet kabri meydana getiren şahide ve sandukalardan oluşan taşlar, form malzeme ve süsleme açısından geriye kalan taşların büyük kısmının genel özelliklerini taşıdığından dolayı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Ele alınan mezarlar üzerindeki yazılı kitabelerden yola çıkarak bu altı kabir arasındaki kişilerin birbirleriyle bir akrabalık ilişkilerinin olmadığı anlaşılabilir. İlerleyen süreçte diğer taşların kitabeleri çözümlendiklerinde, bazıları arasında akrabalık ilişkisinin yüksek ihtimal olabileceği öngörülmektedir. Çalışmaya dâhil edilen mezarların kısmen birbirinden uzak mesafede oluşları akrabalık bağı ilişkisinin olmamasının bir diğer nedeni olarak da düşünülebilir.

İncelenen altı adet kabirden örnek no 2, 3 birer kadın; örnek no 4 ise bir erkek mezarı oldukları tespit edilmiştir. Geriye kalan diğer 3 mezar taşları üzerindeki kitabelerdeki yazıların bir kısmı tahribattan dolayı okunamadığından dolayı, mezarların kadın veya erkeğe ait oldukları bilgisi tespit edilememiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda şimdiye dek mezarlık içinde yer alan kabirlerden kaçının kadın ve erkek olduklarına dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde bu yönde bir çalışma yapılarak bir veri tablosu hazırlanması planlanmaktadır.

Araştırmaya dâhil edilen 6 adet mezara ait kitabelerden örnek no 1'deki sandukanın yüzeyindeki yazı, çok fazla deformeye uğradığından dolayı anlaşılabilirlikla beraber muhtemelen Farsça, geriye kalan şahide ve sandukalarda yer alan yazının tamamı Arapça oldukları tespit edilmiştir. Daha önceki araştırmalardan da kitabelerin çoğunun Arapça oldukları, çok az sayıda Farsça yazının kullanıldığı anlaşılmaktadır (Ayaz Başak, 2008, s. 103). Bu konuda tüm mezarlığa ait net bir veri tablosuna rastlanılmamıştır. İleriki dönemde mezarlıkta bulunan tüm taşlara ait kitabeler çözümlenerek, bu yönde de bir veri tablosunun hazırlanması planlanmaktadır.

İslam öncesi Türk Mezar geleneği, İslamiyetle birlikte daha da zengin içerikli bir yapıya bürünmüştür. İslamiyetle beraber ölüm ve ahiret anlayışı, mezar teşkilatlanmasını etkilemiştir (Tüfekçioğlu ve Gündoğdu, 2016, s. 175). Gevaş Selçuklu Mezarlığındaki mezarların tipolojisi, oldukça zengin bir çeşitlilik göstermesinin yanı sıra, özellikle taşlar üzerindeki süsleme programları dönemin sanatsal, sosyal, ekonomik hatta siyasi yapısı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Gevaş Selçuklu mezarlığındaki taşlarda, neredeyse her biri için özel bir süsleme programı oluşturulmuştur. Bitkisel ve geometrik süslemelerin en güzel örneklerini bu taşlarda görmek mümkündür. Bitkisel motiflerden rumiler, palmetler, kıvrık dal ve yapraklar ile çiçek motifleri; Geometrik motiflerden ise geometrik örgü ve geçmeler ile yıldız örnekleri sıklıkla kullanılmıştır. Bunların yanı sıra kabaralar, rozetler, gülbezek ve çarkıfelek motifleri, şamdan ve özellikle neredeyse kandil motifinin her bir biçimini bu mezarlıkta görmek mümkündür. Kullanılan motifler taşları süslemekle beraber sembolik bir anlamla da ilişkilidir. Örneğin çarkıfelek motifi, "gelinen noktaya geri dönüş olarak algılanan ölümlerle de ilişkilendirilebilir" (Baş, 2012, s. 35).

Gevaş Selçuklu Mezarlığı, bu çalışmada ele alınan örneklerden de anlaşıldığı üzere mezar taşlarını süsleyen ve belgeleyen bezeme ve yazılarıyla, sadece ait oldukları dönemin değil sayısız medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu kültürü ve sanatının da izlerini taşırlar. Çalışmaya konu olan anıtsal nitelikteki bu mezar taşları, bir taraftan ait oldukları medeniyetin sanatsal bakış açısını ortaya koyarken, bir diğer taraftan da vefat edenlere verilen değer bir göstergesidir. Kuşkusuz vefat edenlerin maddi ve siyasi gücü gibi durumları da göz önüne alındığında, mezar taşlarının gerek büyüklükleri gerekse de bezeme öğeleri arasında bir farklılık olması normaldir. Dolayısıyla bölgenin bir Türk İslam merkezlerinden biri olduğunu belgelemeleri açısından mezarlık oldukça önemlidir.

Yukarıda değerlendirilmeye alınan mezar taşlarından anlaşıldığı üzere, üzerinde yer alan yazıtlar, ait oldukları dönemi belgelemeleri açısından oldukça kıymetlidirler. Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda kullanılan hâkim dil Arapça'dır. Metfunlara dair bilgiler ile çeşitli Hadis-i Şerifler ve Ayet-i Kerimelerin Arapça olarak taşla işlendikleri anlaşılmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen mezar taşlarında olduğu gibi, alandaki diğer mezar taşlarında da mezarda yatan kişilere ait çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler arasında bazıları şöyledir. Kadın ya da erkek ile genç olma durumları ve hüviyetleriyle ilgili bazı bilgiler sunulmaktadır. Kitabeler ve diğer birtakım yazıtları, hem şahidelerde hem de sandukalarda görmek mümkündür. Gevaş Selçuklu İslam Mezarlığı'ndaki kitabe ve yazıtlar dikkatlice incelendiklerinde, bunların kazıma tekniği ile oyma tekniğinde kabartma görünümde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Araştırmaya konu edinilen örnek taşların yanı sıra, alandaki diğer taşlarda da yapılan tespite göre, kabartma biçiminde oluşturulan süslemeler ağırlıklı olarak şahidelerin ön cephelelerinde mevcuttur. Mukarnaslar başta olmak üzere bitkisel ve geometrik motiflerin başarılı bir şekilde kabartma biçiminde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Anadolu anıtsal mezar geleneğine bağlı olarak inşa edilmiş kümbetle birlikte mezarlık, Ortaçağ Türk mezar tipolojisinin hâkim olduğu açık bir hava müzesi olarak asırlardır süregelmiştir.

✓ Tipoloji

Tipoloji açısından mezarlar incelendiğinde, çalışmada ele alınan örneklerden de anlaşıldığı üzere Gevaş Selçuklu İslam Mezarlığı çeşitlilik görmektedir. Bunlardan birisi sadece şahideli olan mezarlardır. Çalışmada böyle bir örnek ele alınmamıştır. Ayrıca alanda yapılan tespit çalışmalarında görünürde sadece şahideden oluşan mezarlara ait sandukaların var olduğu ve zamanla statik dengelerinin bozularak tamamıyla toprak altında kaldıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, sadece sandukadan oluşan örneklerin olduğu da tespit edilmiştir (Fot. 6a-b-c). Ancak bu sandukaların da başucunda bulunması gereken şahidelerinin eksik olduğu görülmektedir. Bu tespit şahidelerin sabitlenmesi için bırakılan şahide bileziği taşlarından anlaşılmaktadır. Ancak yine de sadece sandukadan oluşan mezarların da olabileceği düşünülmektedir. Bunların dışında baş şahidesi ve sandukadan oluşanlar (Örn. No: 1,2,3) ile baş ve ayak şahidesine sahip sandukalı olanlar da çokça mevcuttur (Örn. No. 4,5). Değerlendirmeye alınan örneklerden ve alandaki mezarlardan da anlaşıldığı üzere sayıca en fazla olanlar şahideli sandukalı olanlardır. Bunların dışında çalışmada yer verilmeyen ve sayıca çok az olduğu tespit edilen koç, koyun tipolojisinde olan mezar taşları da bulunmaktadır.

Şahideler genel olarak dikdörtgen formlu ve yüzeylerinde yazının yanı sıra bitkisel, geometrik ve çeşitli motiflerle bezeli oldukları, bu çalışmada yer alan örneklerden de anlaşılmaktadır (Örn. No. 1,2,3,4,5). Bunların dışında Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda bulunup da bu çalışmada yer verilmeyen prizmatik dikdörtgen tipolojiye sahip dört yüzlü olan şahideler de mevcuttur. Bunların sayısı nispeten dikdörtgen biçimli olanlara oranla çok daha azdır. Sanduka tipolojisinde de bir çeşitlilik söz konusudur. Kademeli olarak dikdörtgen şekilli ve yüzeyi üçgen prizmatik olanlardan bu çalışmaya 5 adet mezar dâhil edilmiştir (Örn. No. 1,2,3,5,6). Bunların dışında yüzeyleri düz ve kademesiz olan prizmatik dikdörtgen formlu sandukalar da mevcuttur (Örn. No. 4). Bunların dışında çalışmada yer verilmeyen ancak mezarlıkta saptanan çok az sayıda sütun ve silindirik formlu olan sandukalar da bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra tipoloji açısından ele alınan 6 adet mezardan yola çıkarak, kadın ve erkek mezarlarında farklılığa dair belirgin bir ayrıma rastlanılmamıştır. İleriki dönemlerde mezarlıkta bulunan şahide ve sandukalardan büyük bir kısmının analiz edilmesiyle beraber bu konuda çok daha net bilgilere ulaşacağı düşünülmektedir.

✓ Malzeme

Gevaş Selçuklu mezarlığında taşların cinsi incelendiğinde, ağırlıklı olarak beyaz olmak üzere gri renkteki kalker taşından yapıldıkları görülmektedir. Çalışmaya dâhil edilen örneklerde beyaz kalker taşı kullanılmıştır. Mezarlığın bulunduğu coğrafyaya ait olan bu taşları, büyük olasılıkla çok yakın bir yerden getirildikleri düşünülmektedir. Çünkü taşlar, özelliğinden ötürü oldukça ağır gelmektedir. Van Gölü havzasının içinde çeşitli yerlerde anıtsal mezar taşları olduğundan bahsedilmiştir. Zira bunlar arasında da en abidevi olanlar ise Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'ndaki taşlardır. Ancak boy olarak Gevaş Selçuklu mezarlığında bulunan taşların, Ahlat'takilere oranla daha az yüksekliğe sahip olmalarında, sahada yapılan analizler şöyle bir sonuç ortaya koymuştur. Andezit tüf taşından yapılan Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'ndaki taşlar türünden dolayı, kalker taşından üretilmiş olan Gevaş Selçuklu Mezarlığı'ndaki taşlara nazaran daha hafif oldukları saptanmıştır. Zira daha ağır

bir yapıya sahip olan Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda kullanılan taşların, alana taşımada yaşanabilecek zorluklardan dolayı, boylarının nispeten biraz daha kısa tutuldukları düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, şahide ve sandukaların sorunsuz, simetrik ve daha kolay bir şekilde vefat eden için oturtulmasında da taşın ağırlığından dolayı, boylarının daha kısa tutulması göz önünde bulundurulduğu düşünülmektedir. Keza alanda, yapılan gözlemlerde şöyle bir durum tespiti yapıldı. Belli bir oranda şahidelerde ve özellikle kütle olarak da ağırlıklarından dolayı çok sayıda sandukanın zamanla toprağın altına gömüldükleri ve tamamıyla kayboldukları gözlemlendi. Vefat eden kişi için hazırlanan mezarda, kazınan toprağın tekrar dolgulanmasıyla yeterli düzeyde toprağın sıkıştırılamaması ve gevşek zeminin de etkisiyle ağır bir kütleyle sahip olan başta sandukalar olmak üzere az sayıda şahidelerin de kısmen veya tamamen gömüldükleri saptandı. Ayrıca düşen şahidelerden anlaşıldığı kadarıyla taşların ayakta tutulmasını sağlayan bilezik taşlarının her taşa kullanılmaması ile kar ve yağmur sularının da etkisiyle oluşan gevşek zeminden dolayı taşların toprağa gömüldükleri anlaşılmaktadır. Bunlarla birlikte bu tür olumsuzluklara ortam hazırlayan en büyük etmenin ise alanda kullanılan kalker taşının ağır bir kütleyle sahip olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Gelinek nokta itibarıyla şimdiye dek alanda ciddi ve geniş bir restorasyon çalışmasının yapılmamış olmasının yanında, bakım ve koruma anlamında da eksikliklerin olması, sonucun bu derece kötü olmasına sebep verdiği düşünülmektedir. Tam da bu konuda sevindirici olan bir gelişme yaşanmıştır. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ'ın bilimsel danışmanlığında ve Van Müze Müdürlüğü başkanlığında 2022 yılında alınan izinlerle restorasyon çalışmalarına başlanmıştır.

✓ Süsleme

Bezeme açısından Gevaş Selçuklu Mezarlığı oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Türk süsleme sanatında sıklıkla kullanılan bitkisel ve geometrik süslemelerin yanı sıra, bir yandan açıklayıcı bilgiler sunarken diğer yandan süsleme olarak da kullanılan yazı ile kandil ve şamdan gibi motiflerin de kullanıldığı gözlemlenmiştir. Mezar taşlarında ayrıca çarkifelek, rozet ve kabara gibi motifler de kullanılmıştır.

Gevaş Selçuklu Mezarlığı süsleme açısından oldukça geniş bir repertuar sunmaktadır. Neredeyse her mezar taşı ayrı bir süsleme programına sahiptir. Değerlendirilmeye alınan örneklerden de anlaşıldığı üzere bitkisel süsleme grubu içinde, palmet ve rumi grubu, kıvrık dal, yaprak, çiçek motiflerini görmek mümkündür. Geometrik süsleme grubu içinde de çokgenler, köşeli yıldızlar, rozet ve madalyonlar, zencerek ve zikzaklar gibi oldukça zengin bir bezeme ögesi bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, geometrik geçmeler, örgüler, çarkifelek, rozet ve kabara gibi motifler de kullanılmıştır. Değerlendirilmeye alınan mezarlardan örnek no 1'de sandukada zencerek motifi, ile palmet ve kıvrık dal ve rumilerle; başucu şahidesinin dış yüzeyi ise çokgenlerden oluşan geometrik süslemelerle bezenmiştir. Örnek no 2'de başucu şahidesinde mukarnas ve stilize çiçek motifi; sandukasında ise altıgenlerden oluşan yıldız ve aralarda baklava dilimi motifleriyle bezelidir. Örnek no 3'te kandil motifi ile beraber bitkisel ve geometrik süslemeler uygulanmıştır. Geriye kalan diğer şahide ve sandukalarda da benzer motifler kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada yer alan örnek no 3'teki mezarın başucu şahidenin dış yüzünde de görülen kandil motifi kabartması, mezarlıkta oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle şahidelerin arka yüzeyinde yer alan palmet, rumi, kıvrık dal gibi bitkisel süslemeler Ahlat mezarlığı ile Erciş Çelebi Bağ Mezarlığında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. (Karahana vd., 2019, s. 61-80; Karahana & Kulaz, 2021, s. 25; Kulaz, Daniş, 2022, s. 293).

Kitabelerle ve diğer yazıtlarla bir yandan açıklayıcı bilgiler sunan yazı, mezarlarda ayrıca bir süsleme unsuru olarak da durmaktadır. Selçuklular döneminde sıklıkla kullanılmış olan Celi-Sülüs hattı neredeyse tüm şahide ve sandukaları süslemiştir. Yazılar içerik olarak metfuna ait bilgiler, ahirette başlanma ve ödüllendirme gibi dualar ile ayetlerin yanı sıra, hadisler gibi metinlerden oluşmaktadır (Başak, 2009, s. 179). Dolayısıyla mezar taşları, inanç ve geleneklere ait izleri, ölümle ilgili dua ve edebi sözlerin yanı sıra, süsleme ile taş işçiliği ve tekniği gibi farklı pek çok konunun tespitini Türk-İslam sanatı alanına sunmaktadır (Tüfekçioğlu, 2013, s. 550).

Sonuç olarak Ortaçağ Anadolu Türk İslam mezar geleneğini yansıtan bu tarihi kültürel mirasın korunması ve bir sonraki nesillere aktarılması Türk tarihi, kültürü ve sanatı açısından ayrıcalıklı bir önem taşımaktadır. Ayrıca çalışmaları devam eden Ahlat, Gevaş mezarlıkları ile diğer bölgelerde başlayan çalışmaların nihayetlenmesiyle birlikte, bölgeye pek çok yönden katkı sağlayacağı da şimdiden görülmektedir. Bu vesileyle tarihe yolculuk yapmak isteyen tüm vatandaşları Gevaş Selçuklu Mezarlığını ziyaret etmeleri önerilir.

Kaynakça

- Ayaz Başak, M. (2008). *Gevaş mezar taşları* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Üniversitesi.
- Baş, G. (2012). Mardin’de Türk dönemine ait bilinmeyen bir mezar ve mezar taşları. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 61 (Bahar), 31-46.
- Başak O. (2009). *Gevaş Kümbet Mezarlığı’nda bulunan mezar taşlarındaki bezemelerden örnekler* [Sözlü sunum]. V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu. Van-Türkiye.
- Başak O. (2020). Kümbet mezarlığı ve içerdiği kültür varlıkları, E. Çalış, R.Yelen (Ed.), *Sanat ve Kültür Tarihi Araştırmaları*. (252-293). Hiper Yayın.
- Başak O. (2018). Halime Hatun Kümbeti ışığında tarihi eser restorasyonlarında yapılan bazı hatalar ve nedenlerine dair bir gözlem. *Social Science Development Journal, SSDjournal*, 3(9), 137-145.
- Çalış E. (2019). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı’nda bulunan Babacan bin Toman imzalı bir mezar taşı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 177-192.
- Karahan, R. Tekin, R., Kulaz, M., Reisoğlu, S., İgit, İ., Oral, M. ve Alp, A. (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve mezar taşları*: Uzun Dijital Baskı Merkezi.
- Karahan, R. Kulaz, M., (2021). Ahlat Meydan Mezarlığı’nda bulunan bir grup mezar taşının liken temizliği ve epigrafik çözümlenmeleri üzerine bir değerlendirme, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1-25.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat mezar taşları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kındıgılı, M. L. (2019). Kemah mezar anıtları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (Özel Sayı) , 2169-2192.
- Kulaz, M., Daniş, D. (2022). Ahlat’ta kazı ve restorasyon çalışmaları, M. Kulaz, E. Çalış (Ed.) *Recai Karahan Armağanı*. Berikan Yayınevi.
- Top, M. (2006). *Hakkari Beylerinden kalma mimari ve sanat eserleri üzerine bir değerlendirme*. II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Ankara-Türkiye.
- Tekin, R. (2018). *Türk tarihinde Ahlat*. Ankara.
- Tüfekçioğlu. A. (2013). Siirt mezar taşlarında imzası bulunan sanatkarlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25), 550-564.
- Tüfekçioğlu, A. ve Gündoğdu, O. (2016). Üsküdar-Ahmediye Külliyesi haziresi meyve tasvirli mezar taşları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 36, 173-191.
- Yelen, R. ve Bekmez, A. (2020). Van Mollakâsım Köyü’nde bulunan İslami Dönem mezar taşları. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 22, 93-110.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

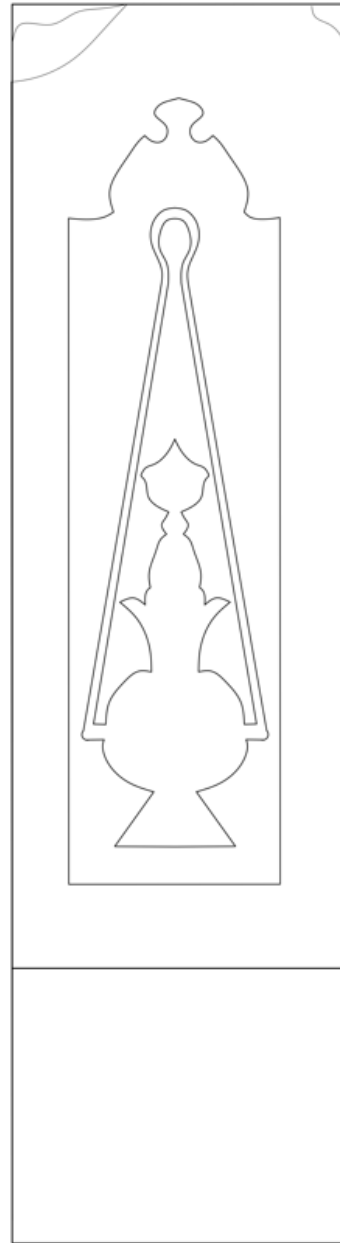
Çizim 1
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

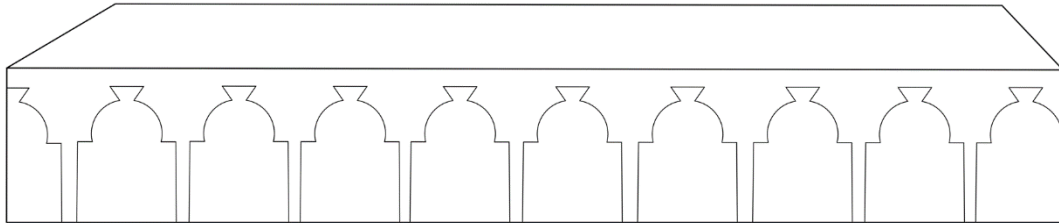
Çizim 2
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

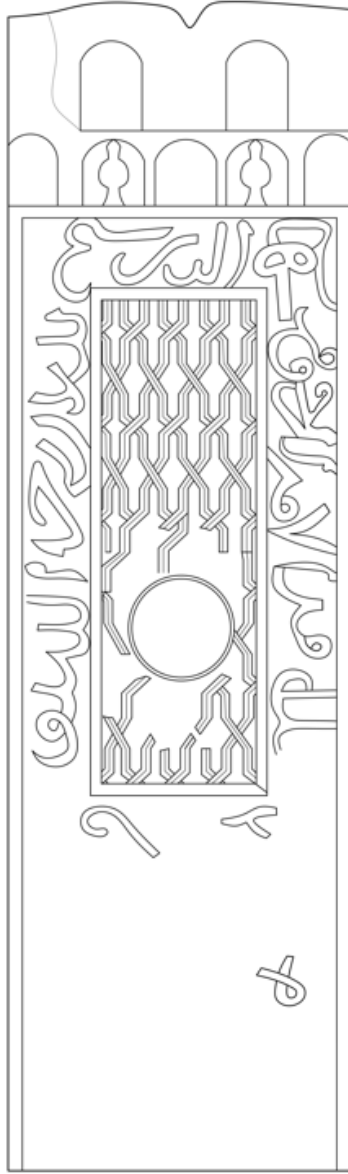
Çizim 3
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Çizim 4
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Çizim 5
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Çizim 6
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Çizim 7
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)